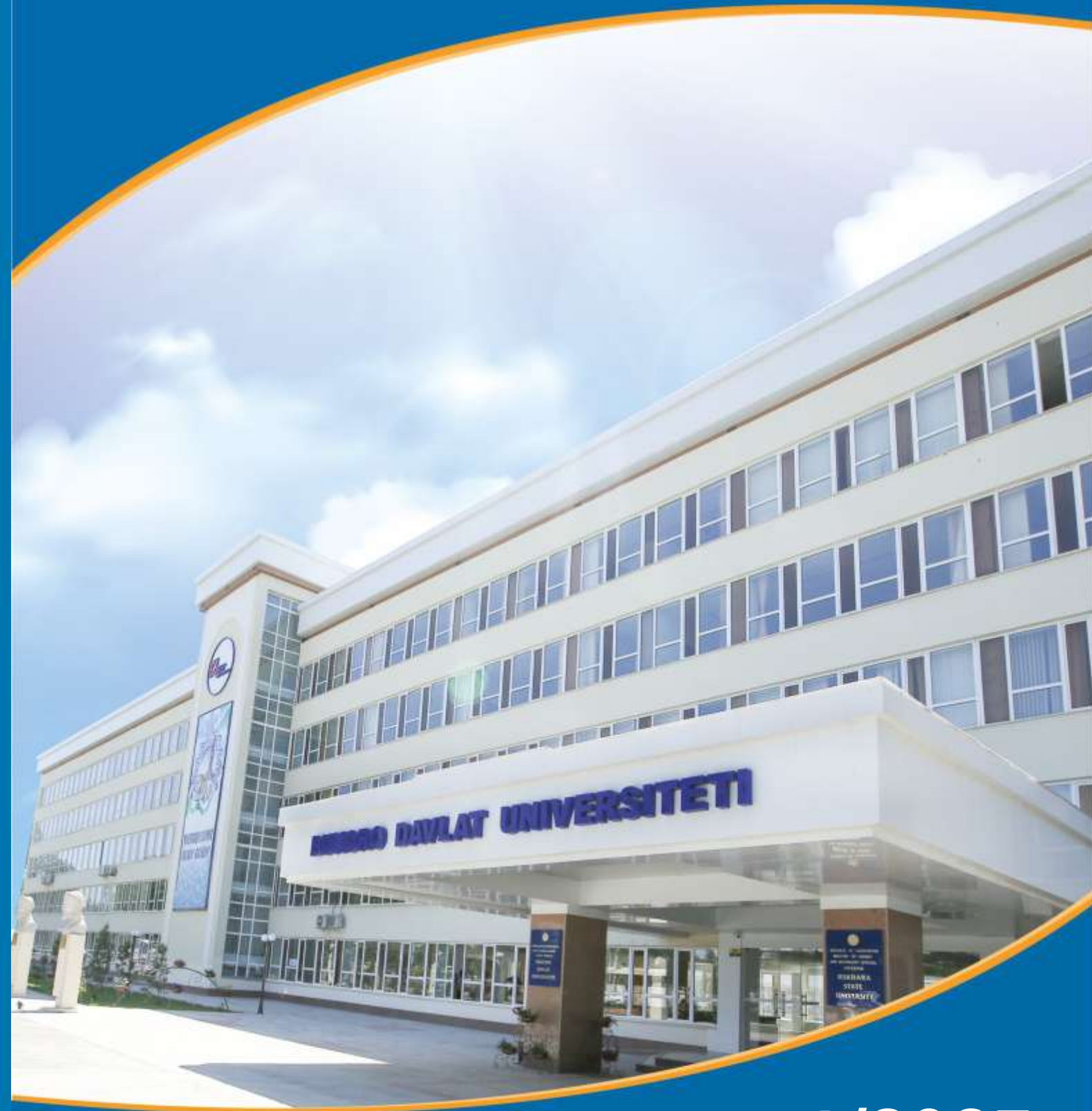


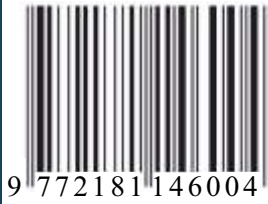
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI



Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

1/2025

E-ISSN 2181-1466



9 772181 146004

ISSN 2181-6875



9 772181 687004



@buxdu_uz



@buxdu1



@buxdu1



www.buxdu.uz

1/2025

<https://buxdu.uz>

Нармуратов И., Юлдошева С.	Максим Горький – великий представитель реалистической литературы	128
MATNSHUNOSLIK VA MANBASHUNOSLIK *** TEXTOTOLOGY AND LITERARY SOURCE STUDY *** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ		
Yaxshiyeva Z.R.	O'zbek va jahon temurshunosligi rivojida yozma manbalar tadqiqi	133
“NAVOIY GULSHANI”		
Turayeva U.R.	Interpretation of enlightenment in Alisher Navoi's work	138
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Раупов С.С.	Жадидлар мероси ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамият пойдевори	141
Sultanov T.R.	Ichki ishlar organlari xodimlarini ijtimoiy himoya qilishning ayrim masalalari	146
Рузимуродов Б.Р.	Политические аспекты использования технологий блокчейн для обеспечения прозрачности государственных закупок	151
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Тўраева Г.Б.	Ўзбекистон халқлари этник тарихини ўрганишда Ольга Александровна Сухарева тадқиқотларининг илмий-назарий аҳамияти	158
Abdulhayaeva Z.Sh., Nishanova D.K.	Abu Rayhon Beruniy asarlarida dinlarning yoritilishi	165
Toshpulatov N.B.	XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Samarqand viloyati karvonsaroylaridagi imkoniyatlar hamda ularning bugungi qiyofasi	176
Radjabova N.M.	Abdurauf Fitratning musiqa ta'limi rivoji yo'lidagi beqiyos xizmatlari	180
Raxmatov M.M.	O'zbekiston bojxona ishi tarixiga bir nazar	184
Алижонов А.Т.	Жаҳонда ўқотар қуролларни яратилиш тарихи	189
Haydarova H.B.	Diniy bag'rikenglik – millatlararo totuvlikning garovidir	197
Hayotov F.U.	Buxoro Kalobodiy shayxlari bayoni (Abu Bakr Kalobodiy misolida)	202
IQTISOD *** ECONOMY *** ЭКОНОМИКА		
Sa'dullayev O.T.	Korxonalar daromadini oshirishda ta'sir qiluvchi risklarni kamaytirish yo'llari	208
Raximov A.X.	Atrof-muhit barqarorligida yashil iqtisodiyotning roli	214
PEDAGOGIKA *** PEDAGOGY *** ПЕДАГОГИКА		
To'xtamishova G.M.	Interfaol intellektga asoslangan elektron platforma orqali elementar matematika o'qitish tizimini boshqarish	220
MUNOSABAT *** REFLECTION *** ТОЧКА ЗРЕНИЯ		
Хўжаев С.С.	2025/2026 ўқув йилидан бошлаб ОТМларда босқичма-босқич дуал таълим жорий этилади	227

ЖАДИДЛАР МЕРОСИ ҲУҚУҚИЙ ДЕМОКРАТИК ДАВЛАТ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТ ПОЙДЕВОРИ

(Махмудхўжа Бехбудий таваллудининг 150 йиллигига бағишланади)

Раунов Сойиб Саидович,

Бухоро Давлат университети Ижтимоий сиёсий
фанлар кафедраси профессори, тарих фанлари номзоди

Аннотация. Мақолада XIX аср охири - XX аср бошларида юртимиз миллий озодлиги, мустақиллиги учун курашга астойдил бел болаган дастлабки ижтимоий-сиёсий ҳаракат – жадидлар ҳаракатининг етук вакили Махмудхўжа Бехбудийнинг сиёсий партияларга муносабати масалалари таҳлил қилинган. Махмудхўжа Бехбудий томонидан ўша вақтда чор Россиясида мавжуд бўлган сиёсий партиялар дастурлари атрофлича таҳлил қилинганлиги тўғрисида фикр юритилиб, бу партияларнинг ўша давр ижтимоий-сиёсий ҳаётида тутган ўрни адолатли кўрсатиб берилганлиги асосланган. Шунингдек, мақолада ўша даврда мавжуд идора усуллари ҳақида Махмудхўжа Бехбудийнинг фикрлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: жадидлар ҳаракати, сиёсий кураш, сиёсий партиялар, мутлақ монархия партияси, конституцион демократлар – кадетлар партияси, социал-демократлар партияси, Русия мусулмонлари иттифоқи, мутлақ монархия, конституциявий монархия, республика, куч билан истиқлол олиш, мурса йўли, ҳамкорлик йўли.

НАСЛЕДИЕ ДЖАДИДОВ - ФУНДАМЕНТ ПРАВОВОГО ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. В статье анализируется отношение Махмудходжи Бехбуди, выдающегося представителя джадидского движения - первого общественно-политического движения, решительно посвятившего себя борьбе за национальное освобождение и независимость нашей страны в конце XIX - начале XX веков, к политическим партиям. Рассматривается, как Махмудходжа Бехбуди всесторонне проанализировал программы политических партий, существовавших в то время в царской России, и обоснованно показал роль этих партий в общественно-политической жизни того периода. Также в статье анализируются взгляды Махмудходжи Бехбуди на существовавшие в то время методы управления.

Ключевые слова: движение джадидов, политическая борьба, политические партии, партия абсолютной монархии, партия кадетов, социал-демократическая партия, союз мусульман России, абсолютная монархия, конституционная монархия, республика, завоевание независимости силой, путь компромисса, путь сотрудничества.

JADID HERITAGE - THE FOUNDATION OF A DEMOCRATIC STATE BASED ON THE RULE OF LAW AND CIVIL SOCIETY

Abstract. The article analyzes the issues of the attitude of Mahmudkhodja Bekhbudi, a prominent representative of the Jadid movement, the first socio-political movement that steadfastly fought for the national freedom and independence of our country in the late 19th and early 20th centuries, to political parties. It is argued that Mahmudkhodja Bekhbudi thoroughly analyzed the programs of political parties that existed in Tsarist Russia at that time, and that he fairly demonstrated the place these parties occupied in the socio-political life of that period. The article also analyzes Mahmudkhodja Bekhbudi's views on the methods of government that existed at that time.

Key words: jadid movement, political struggle, political parties, the Absolute Monarchy Party, the Cadet Party, the Social Democratic Party, the Union of Muslims of Russia, absolute monarchy, Constitutional monarchy, Republic, gaining independence by force, the path of compromise, the path of cooperation.

“Маърифатпарвар аждодларимизнинг мероси бугун биз қўраётган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти учун пойдевор бўлиб хизмат қилиши табиий. Бу кимгадир ёқадими ёки йўқми, халқимиз жаҳид боболаримиз кўрсатиб берган йўлдан оғишмай бориши керак. Чунки уларнинг ғоя ва дастурлари Янги Ўзбекистонни барпо этиш стратегияси билан ҳар томонлама уйғун ва ҳамоҳангдир” [1].

Шавкат Мирзиёев

Кириш. Дарҳақиқат, биз учун жаҳидчиликнинг синовдан ўтган амалий тажрибаси Янги Ўзбекистон ва Учинчи Ренессанснинг бунёд этишнинг муҳим маънавий-назарий манбаси бўлиб хизмат қилади. Чунки жаҳидларнинг ғоя ва дастурлари, давлатимиз раҳбари эътироф этганидек, Янги Ўзбекистонни барпо этиш стратегияси билан ҳар томонлама уйғун ва ҳамоҳангдир.

Шу маънода, тараққийпарвар аждодларимизнинг илғор ғоя ва қарашларини тадқиқ этиш ва тизимлаштириш, Туркистон жаҳидларининг миллий давлатчилик ривожигаги ўрни ва таъсирини ўрганиш, XX асрнинг биринчи чорагида улар томонидан барпо этилган давлат тузилмаларининг қонунчилик базасини таҳлил қилиш, дунёвий, ҳуқуқий ва демократик жамият қуришга қаратилган фаолиятига тарихий баҳо бериш билан боғлиқ серқирра ҳамда қўламдор вазифалар олдимизда турибди.

Методлар. XIX аср охири - XX аср бошларида юртимиз миллий озодлиги, мустақиллиги учун курашга астойдил бел боғлаган дастлабки ижтимоий-сиёсий оқим – жаҳидлар ҳаракати эди. У тарих саҳифаларига «жаҳидчилик», вакиллари эса «жаҳидлар» номи билан муҳрланди. Ўзбекистон Истиқлолга эришган 1991 йилдан ҳозирга қадар олиб борилган илмий тадқиқотлару, ёзилган талай мақолаларда жаҳидчиликнинг туб моҳияти турлича тадқиқ ва таҳлил қилинди, қўлами ва жамиятга таъсири ҳамда уни ривожлантирган шахсларнинг ҳаёти ва ижоди баҳоли қудрат ёритилди. Аммо бу масалалар ҳануз тўла-тўқис очиб берилмади. Бу оқим ўз ҳаракат шаклини маданий-маърифий тарзда кўрсатишга интилган бўлса-да, унинг моҳияти ва замирида сиёсий кураш, ўз халқининг мустамлакачилар зулмидан озод қилиш, мустақил давлат қуриш нияти ётар эди. Бу ниятга эришиш учун курашчиларнинг олдинги сафларида маърифатпарвар жамоат арбоби, жаҳидчилик ҳаракати етакчиси, диний ва дунёвий илмлар сарқори, драматург ва ёзувчи, публицист Маҳмудхўжа Бехбудий ҳам бор эди.

Муҳокама. Маҳмудхўжа Бехбудий Самарқанд вилоятининг Бахшитепа қишлоғида туғилган. Шуниси қизиқки, алломанинг туғилиш ва ўлимида ҳали-ҳануз ноаниқликлар мавжуд бўлса-да, лекин унинг дунёга келиши 1875 йил 19 январь куни, дея қайд этилади. Отаси Бехбудийхўжа қори имом-хатиблик орқасида каттагина давлат орттирган зиёли инсонлардан эди. Отасининг бешта хотини бўлиб, Маҳмудхўжа унинг иккинчи хотинидан туғилган. Алломанинг катта боболари насаб жиҳатидан Хўжа Аҳмад Яссавийга бориб тақалади. 10-12 ёшида Қуръонни ёд олган Маҳмудхўжа Бехбудийнинг ҳам тоғаси, ҳам устози бўлган муфти мулла Одил жияни ҳақида, ёшлик чоғида жуда ҳам зеҳни ўткирлиги, ўқишга ҳаваси кучли экани, унинг тарбиясидаги ҳалимлик, гўзал хулқлиги, кам гап ва ўйин-кулгунни кўп ҳам ёқтирмайдиган фазилатли бўлганини тилга олади.

Маҳмудхўжа Бехбудий дастлаб Самарқанд мадрасасида, сўнгра Бухорода яхшигина таҳсил кўрган. Анъанавий таҳсил, сўнг эса ўз устида кунт ва сабот билан ишлаш орқали у шариятнинг юксак мақомлари – қози, муфти даражасигача кўтарилади. 1899-1900 йилларда Бехбудий бухоролик дўсти Ҳожи Бақо билан ҳаж сафарига чиқади. Бехбудий сафар чоғида кўп ажобий ходисаларга гувоҳ бўлди. Хусусан сафарда у янги мактаб ҳақидаги қарашларини мустаҳкамлайди. Унинг ташаббуси ва ғайрати билан 1903 йилда Самарқанд атрофидаги Ҳалвойи (С. Сиддикий), Ражабамин (А. Шакурый) қишлоқларида янги мактаблар ташкил топади. Адиб ушбу мактаблар учун дарсликлар тузишга киришади. Кетма-кет унинг «Рисолаи асбоби савод» (1904), «Рисолаи жуғрофияи умроний» (1905), «Рисолаи жуғрофияи Русий» (1905), «Китобат-ул атфол» (1908), «Амалиёти ислом» (1908), «Тарихи ислом» (1909) каби китоблари пайдо бўлади. Маҳмудхўжа 1903-1904 йилларда Москва, Петербургга боради, 1906 йилда Қозон, Уфа, Нижний Новгородда бўлади. Булар саёҳат эмас, хизмат сафари эди. Масалан, Нижний Новгородда 1906 йилнинг 23 августида Русия мусулмонларининг турмуш ва маданияти муаммоларига бағишланган қурултой чақирилади. Бехбудий бу қурултойда Туркистонлилар гуруҳини бошқаради ва катта нутқ сўзлайди.[6]

Жаҳидлар назарида маърифат учун биргина мактаб кифоя қилмасди. Замон ва дунё воқеалари билан танишиб бормоқ, миллат ва Ватаннинг аҳволидан, қундалик ҳаётдан огоҳ бўлмоқ керак эди.

Бу оқим ўз ҳаракат шаклини маданий-маърифий тарзда кўрсатишга интилган бўлсада, унинг моҳияти ва замирида сиёсий кураш, ўз халқининг мустамлакачилар зулмидан озод қилиш, мустақил давлат қуриш нияти ётар эди. Бу мақсадга эришиш учун Туркистондаги барча халқларни

бирлаштириш заруратини англаб етган Жаиддлар ўзларининг келажакдаги давлат тузумини барча миллатларнинг бирлиги асосида тасаввур этардилар.

Бу бирликни таъминлаш учун сиёсий партияларга зарурат борлигини англаган Жаиддлар Россиядаги сиёсий жараёнларни диққат билан кузатиб бордилар, вужудга келаятган рус сиёсий партиялари дастурларини ўргандилар.

Бундай фаолият Жаиддчилик ҳаракатининг йирик вакилларида бири Махмудхўжа Бехбудий ижодида ҳам яққол кўзга ташланади. У ўзининг 1906 йил 11 октябрда “Хуршид” газетасида босилган “Хайрул умури авсатухо” (“Ишларнинг яхшиси ўртачасидур”) [2.146] номли мақоласида ўша вақтда Россияда мавжуд сиёсий партияларни қуйидаги гуруҳларга бўлади:

1. “Буйрўкратиян мустабид” фирқаси (мутлак монархия - ҳукумат партияси).
2. Машрутаи авомия (конституцион демократлар - кадетлар партияси).
3. Иштирокиюни оммавиюн (халқ социализми - социал - демократлар партияси).
4. Русия мусулмонлари иттифоқи.

Ушбу мақоланинг характери хусусияти шундаки, мақолада муаллиф миллат озодлиги ва эрки учун бирлашиш зарурлигини асослаб беришга ҳаракат қилиб, озодлик ва эрк учун курашда сиёсий партияларнинг роли ва ўрни бекиёс эканлигини кўрсатиб беради. Жумладан, ўша даврда чор Россиясида фаолият кўрсатган сиёсий партиялар фаолияти, мақсад ва вазифаларини таҳлил қилиб, уларнинг чоризмнинг ички ва ташқи сиёсатида таъсири, Туркистондаги мустамлакачилик сиёсатида тутган ўрни ҳақида асосли ва адолатли фикрлар билдиради, бу партияларнинг қай бирига эргашиш, қайсисидан қочиш лозимлигини асослаб беради. Жумладан, “Буйрўкратиян мустабид” (мутлак монархия) партияси ҳақида фикр юритиб, бу партияни ҳукумат партияси деб атади ва бу партия рус императори хизматида эканлигини кўрсатиб беради. “Империализмиз(нг) ҳар бир амри ва ҳукму ройи, - деб ёзади Махмудхўжа Бехбудий, - “закун” аталиб, ҳеч лоу наамсиз (сўзсиз) барча волий, суд вузарова булар қўл остида турганлар воситаси-ла ўрнига келадур. Ҳар хил низом ва зақун китобларни Синод (Военный совет) деган мажлис аъзолари тузатиб, тўхуб подшо ҳазратларига Вазирлар мажлиси воситаси ила манзур қилурлар. Императоримизнинг имзоларидан сўнгра зақун аталиб, барча вузаро ва вилоят маҳкамаларини ва суд мажлисларини мутасаддийлари тарафидан халқ устига жорий қилинур” [2-146]. Бундай аҳвол одамлар аҳволининг ёмонлашишига сабаб бўлаятганлигини таъкидлаб ўтилади.

Махмудхўжа Бехбудий кадетлар партияси ҳақида фикр юритиб, “бу партиянинг муроди шулки, “Миллат мажлиси” хоҳ Дума очилиб ҳар бир миллий халқдан 3-4 вакил пойтахтга бориб, мажлис куриб, бар зақун ва қонунларни, ҳар бир вилоятни аҳволи ва ҳар дин ва миллатни озод ва сарбастлигига ақл ва инсофиға қараб таассуби ҳуқуқи башария ва риоян динияга мувофиқ тузатиб, подшо ҳазратларига топширсалар. Ва императоримиз ҳам ўшал халқ вакиллари тайёрлаган зақунларни ўрнига келмоқиға ҳуמוюн фармойишларини қилсалар” [2-148] деб кўрсатади. У кадетлар партиясини қўллади ва Россияни келажакни кадетлар партияси дастурида кўради.

Махмудхўжа Бехбудий “социал-демократически” (социал-демократлар партияси) ҳақида фикр юритиб, “буларни бошлуча муроди ҳозирги барча зақун, мулкيات қоидаларини бутун бузиб, мол ва ерларни ҳамма ҳалойиқ ўртасиға муштарақ қилиб, анинг манфаатини бутун ҳалойиқ ўртасида мусовий этмоқчидур. Бойлик ва камбағалликни йўқ қилиб, дунё моли(ни) роҳатидан ҳаммани баробар фойдалантуриб, маъсуд ва роҳат умр ўтказилмоқиға ва ҳар ким ўз истикболидан амин бўлмоқиға зақун ва қоида жорий қилмоқчидурлар” [2.149] деб ёзади. Бехбудий сациализмни зўравонлик ва жамият ўрнатмоқчи бўлган ижтимоий тенгликни адолатсизлик деб ҳисоблайди. Дарҳақиқат, одамларда қобилият, салоҳият, илм турлича бўлганидек, жамиятда тутган ўрни ҳам турлича бўлади. Социал демократлар буни инкор қилиб, ҳаммани тенглаштиришга урундилар. “Бу партияни муроди – деб ёзади Бехбудий, - мумкин лойиқиё ёйинки ҳаёлийдек кўринуб, бу тоифага қўшилмоқ биз мусулмонлар учун ниҳоятда зарарлиқдур.” [2.149] Бу фикрлари билан Бехбудий социалистик таълимотни рад қилиб, бу таълимот асосида социалистик жамият қурмоқчи бўлган большевиклар партиясини инкор қилган эди. Унинг бу хулосалари коммунистларга уни қоралаш учун асос бўлди. Шунинг учун шўролар ҳокимияти йилларида Махмудхўжа Бехбудий ижоди умуман ўрганилмади.

Махмудхўжа Бехбудий таҳлил қилган яна бир партия – “Русия мусулмонлари иттифоқи” дир “Русия мусулмонлари иттифоқи” Россия мусулмонларининг 1906 й 13-23 январда Петербургдаги II съездида тузилган [5-19]. Махмудхўжа Бехбудий бу партиянинг келажакни кадетлар партияси билан ҳамкорлик қилишда кўради ва Туркистон мусулмонларини ушбу партия билан ҳамкорликка чорлайди.

Маҳмудхўжа Бехбудий сиёсий партиялар тўғрисида ёзиб, “биз мусулмонларнинг, диний ва кавмий ҳуқуқимизнинг камчиликлари подшоҳ ҳазратларига етмай, етганда ҳам мажлис тарафидан рад бўлиб қолур” [2-147] деган хулосага келади. Бу ҳолга барҳам бериш ва умуман миллат озодлиги ва эрки учун курашиш учун мусулмонларнинг ўз сиёсий партияси бўлиши керак деган ғояни илгари суради. Миллий мустақиллик учун кураш жараёнида Туркистонда “Шўрои Исломия”, “Шўрои Уламо”, “Мирваж ул-ислом”, “Мифтах ул-маориф”, “Равнақ-ул ислом”, “Иттифоқ ул-муслимин”, “Турон” каби турли мусулмонлар ташкилотларининг [4-96] тузилишида Маҳмудхўжа Бехбудий ғояларининг таъсири катта бўлганлиги ҳақиқатдир.

Асосийси шундаки, Маҳмудхўжа Бехбудий сиёсий партиялар ҳақида фикр юритганда уларнинг жамият тараққиёти учун прогрессив аҳамиятга эга бўлганларини ажратиб кўрсата олган ва Туркистон келажагини таъминлашда уларнинг қай бирига эргашиш лозимлигини, бошқарувда улардан қайси биридан фойдаланса юрт келажаги, миллат тақдири учун ижобий аҳамият касб этишини асослаб берган.

М.Бехбудийнинг сиёсий қарашларида давлатни бошқариш тўғрисидаги фикрлар ҳам диққатга сазовордир. У ўзининг 1906 йилда Самарқанддаги Г.И.Демуров матбаасида чоп этилган “Мунтахаби жуғрофияи умумий” (“Умумий географиядан сайланма китоб”) номли асарида замонасидаги мавжуд идора усуллари ҳақида фикр юритиб, уларни учга бўлади.

1. Идораи мустақалла (идораи мутлақа монархия). “Они устидан қарагучи подшоҳ, - деб ёзади М.Бехбудий, - соҳиб ихтиёр ва ҳар бир ройи ва амри закўн (қонун) ва низом бўладур... Қўл остидаги барча мажлислар, маслаҳатхоналарни иттифоқи, хоҳиши, ҳукми ўшал императўрни мустаҳкам қилиши имзосига мавқуф (боғлиқ)дир” [3-243] Бу ўринда Маҳмудхўжа Бехбудий бир кишининг авлоддан авлодга ўтадиган яқка ҳукмронлиги – монархия тўғрисида фикр юритади ва бу ҳокимиятнинг чекланмаганлигини кўрсатиб беради.

2. Идораи маршрута (Конституциявий, парламентли ҳокимият) Бу идора усулини Маҳмудхўжа Бехбудийнинг қуйидагича таърифлайди: “Эл ва уруғлари илм, ҳунар ва дунё ишлариға тараққий қилгандурки, шул тарика фуқаролар ўз ароларидан инсофлик, илм ва дунёдан хабарлик одамларни ўзларига катта ва бошқарғувчи вакил сайлайдилар. Шул тарика сайланган вакилларни подшоҳ жамлаб, муқаррарий маҳкамаларға, мамлакатдорлик ишлариға аралашиб, машварат ила тузатилмоқ ва муҳофазат қилмоқға кўз бўлмоқлари учун қарор берадур...” [3-243] Маҳмудхўжа Бехбудий талқинида бундай йиғинлар турли мамлакатларда турлича – “миллат мажлиси”, “маслаҳатхона”, “парламент”, “государски дум”, “мажлиси синодий”, “эл мажлиси” деган номлар билан юритилади ва бу мажлисларнинг рухсатисиз императорлар бирор ишни амалга ошира олмайдилар ва подшолар ушбу мажлислар амрига тобедирлар. Бизнингча, бу ўринда Маҳмудхўжа Бехбудий бошқарувнинг Конституцион монархия усули тўғрисида фикр юритган бўлиб, табакалар монархиясини ҳам шу бошқарув усулига қўшиб юборган.

3. Идораи жумҳурият (Республика), Бу бошқарув усули ҳақида фикр юритиб Маҳмудхўжа Бехбудий қуйидагиларни ёзади: “Аксар фуқароси аҳли илм бўлиб, бу аҳли дониш аҳолини сайлаган вакиллари баъзи ҳукуматга етти йилгача ўз мамлакат ва ҳукуматларини бошқармоғи учун ўз ароларидан бир нафар донишманд одамни бошлиқ сайлайдурларки, “раиси жумҳурият”, “садринишини миллат”, “периздент” аталадур. Бу раис гўё бир оризи (тасодикий) омонат подшоҳдур. Ҳар бир ҳукм ва амр ва тартибни мамлакат ва кўбга тааллуқ ишни “Миллат мажлиси”ни қилиб берган дастурул амал, яъни қонун ва низомномалариға мувофиқ қилиб, бутун элга тобеъ бир кишидур” [3-244].

Маҳмудхўжа Бехбудий бу тоифадаги подшолар “элға тобеъ бўлуб турурман” деб қасам ичкандан кейин тахтга чиқадилад деб кўрсатади.

Шундай қилиб, Маҳмудхўжа Бехбудий ўзи яшаган давр учун кенг тарқалган бошқарувнинг учта шаклини қисқача таҳлил қилиб, бошқарувнинг конституцион монархия ва республика шакллари анча прогрессив бошқарув шакли эканлигини асослаб беради.

Хулоса. Жадидчилик ҳаракати тарихи билан шуғулланган таниқли олим Бегали Қосимов ўзининг “Қарвонбоши” номли мақоласида жадидлар истиқлолга эришиш борасида бир-бирларидан фарқ қилувчи уч йўлдан борганликларини кўрсатади:

1. Русияга тобеликдан зўрлик билан кутилиш, куч билан истиқлол олиш (Дукчи Эшон, 1916 й. Воқеалари, “босмачилик”)

2. Мураса йўли. Руслар ёрдамида маърифатга эришиш. Маърифат масаласида ҳақ-ҳуқуқ олиш, миллий хусусиятларни тиклаш (Исмоил Гаспарали, Маҳмудхўжа Бехбудий)

3. Ҳамкорлик йўли. Чор маъмурлари, сўнг эса шўро ҳукумати билан бирга уларнинг дастурларида қатнашиши ва имкон бўлиши билан мустақилликни кўлга олиш. (Мунаввар қори, Ҳамза, Авлоний.) [5.-29]

Дарҳақиқат юрт тақдири, миллат келажаги, одамлар дардига бефарқ бўлмаган Маҳмудхўжа Бехбудий сиёсий қарашларини таҳлил қилиб, у ҳақиқатан ҳам муроса йўлидан борганлигини, халқнинг сиёсий онгини ўстириш орқали истиқлолга эришишга ҳаракат қилганлигини гувоҳи бўламиз. Унинг асарларида миллат тақдири, унинг истиқболи муаммолари асосий ўринда туради. У миллат истиқболини истиқлолда деб билади ва мустақил давлат ўрнатмагунча миллат келажаги тўғрисида гапириб бўлмайди деган хулосага келади. Бу унинг биринчи хулосаси бўлса, иккинчиси эса “ҳақ олинур, лекин берилмас” деган хулосадир. Дарҳақиқат, миллат ўз ҳаққини олиши учун курашмоғи ва бу курашда уларга сиёсий партиялар йўлбошчилик қилиши лозимлиги М.Бехбудий асарларида яққол кўзга ташланади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Шавкат Мирзиёев: “Жадидлар гояси — Янги Ўзбекистон стратегияси билан ҳар томонлама уйғун ва ҳамоҳанг”// <https://daryo.uz/k/2023/12/22/shavkat-mirziyoyev-jadidlar-goyasi-yangi-ozbekiston-strategiyasi-bilan-har-tomonlama-uygun-va-hamohang>
2. Маҳмудхўжа Бехбудий. Хайрул умури авсатухо. Танланган асарлар, Т. “Маънавият”, 1999, 146-150 бетлар
3. Маҳмудхўжа Бехбудий. Мунтахаби жузрофияи умумий. Танланган асарлар, Т. Маънавият 1999 й., 221-247 бетлар
4. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафкуралар, маданиятлар. Т., “Шарқ”, 1998 й, 157 бет.
5. Қосимов Б. Карвонбоши.//М.Бехбудий, Танланган асарлар. Т., “Маънавият”, 1999 й, 5-38 бетлар.
6. Ҳакимов А. Маҳмудхўжа Бехбудий: туркистон жадиличилик ҳаракатининг йўлбошчиси, миллий маърифат раҳнамоси.//<https://yuz.uz/news/mahmudxoja-behbudiy-turkiston-jadidchilik-harakatining-yolboshchisi-milliy-marifat-rahnamosi>